**Жапарова Асемжан Жапарқызының**
**«6D020700 - Аударма ісі» мамандығы бойынша**
**философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін орындалған**
**« Абай поэзиясындағы метафора және оның орыс, ағылшын тілдеріндегі аудармалары:салыстырмалы талдау» атты докторлық диссертациясына**

# АҢДАТПА


**Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы.** Диссертациялық жұмыста Абайдың поэтикалық жүйесіндегі метафоралардың функционалдық ерекшеліктері, эстетикалық және семантикалық маңызды троп ретіндегі метафораның орыс және ағылшын тілдеріне аударудың түрлі әдістері қарастырылады.

**Зерттеу тақырыбының өзектілігі.**

2019 жылғы 30 мамырда Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаев шығармалары әлі де заманауи, маңызды және өзекті Ұлы Абайдың туғанына 175 жыл толуына арналған Жарлыққа қол қойды. 2020 жылы көптеген елдер осы күнді атап өтеді, сондықтан зерттеушілердің Абай шығармашылығын әдебиеттану, аударматану, лингво-философиялық және басқа да ғылыми талдау тұрғысынан қарастыруы өзекті болып табылады.

А. Құнанбаев шығармашылығы бойынша ғылыми зерттеулер бар болса да, қазіргі отандық аударматануда ақын троптарының, әсіресе, Абай поэтикалық жүйесіндегі метафораның функционалдығы, қазақ поэзиясында көркем, онтологиялық, гносеологиялық параметрлері тұрғысынан жаңа сөз болған ақынның эстетикалық жүйесіндегі жаңашыл өзгерістер бойынша жұмыстардың жетіспеушілігі байқалады.

Бұл ретте, Абайдың метафоралық ойлау саласындағы жаңашылдығы, дәстүрлі қазақ лироэпосында болмаған, Абайға дейінгі қазақ ақындары мен жыраулар поэзиясындағы канондық және қалыпты метафоралардан ерекшеленетін, бейнелілігі мен жаңа мағыналарды жинақтау тұрғысынан әлеуметтік және тарихи маңызы бар жаңа мағыналы жаңа метафоралар жүйесін жасау мәселесі маңызды болып табылады. Осыған байланысты Абай метафорикасына жүгіну және жаңартылған, көп ретте трансформацияланған ақын метафораларының орыс, ағылшын тілдері құралдарымен аударылған аударма сапасын, сипатын анықтау өзектілігі де айқын.

Абай поэзиясын орыс тіліне аудару мәселелері бойынша бірқатар жұмыс жазылған, алайда мағыналық новациялар мен трансформациялар, семантикалық үстелуі (өсім), аллюзивтілік пен интертекстуалдық ассоциативтілікті ескере отырып, метафоралардың аудармада берілуі жеткілікті түрде қарастырылған жоқ.Аударматану мен компаративистика саласында салыстырмалы-салғастырмалы сипаттағы еңбектердің, атап айтқанда, Абай метафораларының ағылшын тілі құралдарымен аудармада берілуін зерттеген жұмыстар саны аз, алайда аударматанудың аталмыш аспектісі, отандық филологиялық білім

берудегі ағылшын тілінің күн санап әлемдік мәртебесінің арта бастауына байланысты рөлі мен мәні жағынан өзекті екені белгілі.

Бұл тұрғыда жұмыстың өзектілігі қазіргі филология пәндері, соның ішінде пәнаралық тәсілге қол жеткізу тұрғысынан, Абай метафораларын эстетикалық және әдебиеттік интерпретациялау, талдау, типологияландыру және жіктеу қажеттілігімен негізделеді, сонымен қатар, Абайдың поэзиясын аударудың бүгінгі күнге дейін жинақталған орыс және ағылшын тілдері құралдарымен берілген ізденістер мен аударма сәтсіздіктерін, қателіктерді талдау және жинақтау маңызды болып тұр. Соңғы жылдары Абай поэзиясы мен қара сөздерін ағылшын тіліне, соның ішінде Халықаралық Қазақ Пен-клуб қызметінің аясында, аудару талпыныстары жасалуына байланысты әдістемелік маңызы зор.

Қазіргі уақытта қазақ поэзиясының, оның ішінде оның мәнерлі құралдары корпусының қарқынды дамуы мен жаңартылу үдерісі байқалады, жаңа стильдік ағымдар пайда болды, сол себептен ақындық принциптердің мәні, тартымдылығын осы күнге дейін жоғалтпаған Абай көркем әлемінің бірегейлігі, оның поэзиясындағы сөз үлгілеріндегі жаңашылдық сипаты– оның поэтикасы мен эстетикасының барлық аспектілері, әсіресе – метафорикалық ойлау мен әлемді бейнелі игерудің өзіндік ерекшеліктері өзекті болып отыр.Жыл сайын Абай поэзиясына деген қызығушылық шет елдерде, батыс және шығыс мемлекеттерінде артып келеді, Абай шығармаларының жаңа аудармалары пайда болады. Бұл тұрғыда, әрине, жаңа аудармалар мен Абай поэзиясын әлем халықтарының әр түрлі тілдеріндегі аудармаларын талдау мен сараптау, бағалау ерекше ғылыми маңызға ие.

Диссертациялық жұмыстың өзектілігі қазіргі таңда іс жүргізу тілі, Қазақстандағы мәдениаралық өзара әрекеттестік тілі болып табылатын, ғаламдық коммуникативтік ақпараттық жүйе ретіндегі ағылшын тілінің эстетикалық мүмкіндіктерін интерпретациялау және сипаттау қажеттілігімен де байланысты болып отыр.

Абай поэзиясын үш тілде салыстырмалы-салыстырмалы түрде талдау, зерттеу ҚР тіл саясатының концепциясы, ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, «Үштұғырлы тіл» мәдени жобасы, 2015-2020 жылдарға арналған Үш тілді білім берудің Жол картасы сияқты мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру аясында тіл саясатын табысты жүзеге асыруға қосымша серпін беретіні де анық.

**Ғылыми зерттеу жұмысының теориялық-әдіснамалық негіздері мен зерттелу деңгейі:** Зерттеудің теориялық базасын Ш.Балли, М.Джонсон, Дж.Лакофф, Э.Маккормак, А.Оганьян, П.Рикер, Р.Якобсон және басқа да көптеген ғалымдардың метафораға арналған еңбектері құрады. Метафора жіктелімі мен қызметіне қатысты мына ғалымдардың еңбектері қарастырылды: И.В.Арнольд, Н.Д.Арутюнова, К.Аханов, М.Блэк, В.Г.Гак, Қ.Жұмалиев, М.Н.Кожина, В.П.Москвин, М.В.Никитин, П.Ньюмарк, С.Сансызбаева, Г.Н.Скляревская, В.Н.Телия, Ф.Уилрайт, В.Харченко, Б.Х.Хасанов және басқа да зерттеушілер. Метафоралардың аударылуы бойынша мынадай ғалымдардың зерттеу жұмыстары негізге алынды: И.С.Алексеева, И.А.Аржанова,

Л.С.Бархударов, Н.И.Борковец, Р. Броек, В.Н.Вовк, И.Р.Гальперин, Т.А.Казакова, В.Н.Комиссаров, А.Л.Коралова, Х.П.Крингс, Е.С.Кубрякова, Я.И.Рецкер, А.В.Федоров, А.Д.Швейцер және т.б. Аударматанудағы барабарлық пен баламалық мәселесіне қатысты А.Алдашева, В.С.Виноградов, Н.К.Гарбовский, В.Коллер, Дж.Кэтфорд, Р.Левицкий, Ю.И.Львин, Ю.Найда , Ә.Тарақ, С.В.Тюленев еңбектері қарастырылды. Абай шығармаларының зерттелуі бойынша Р.Сыздықова, З.Ахметов, Б.Кенжебаев, Ж.Дәдебаев, Р.Сыздықова, Ж.Ысмағұлов және т.б. еңбектеріне көңіл бөлдік. Поэтикалық шығармалардың аударылу мәселесі бойынша А.Жақсылықов, Т.Есембеков, Н.Сағандықова еңбектері қарастырылды.

**Зерттеу жұмысының мақсаты.**

Зерттеудің мақсаты – Абайдың метафоралық жүйесінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларда берілу тәсілдерін анықтау.

Жұмыста қойылған мақсатты іске асыру үшін диссертациялық зерттеуде келесідей **міндеттер** қойылады:

– Абайдың ақындық шығармаларындағы дәстүрлі және авторлық метафораларды анықтау және талдау;

– Абай өлеңдеріндегі метафорының қызметін анықтау;

– Абай метафорасына семантикалық талдау жасау, троптың орыс және ағылшын аудармаларын түпнұсқамен салыстыра отырып талдау;

– Абай метафораларын орыс және ағылшын тілдері құралдарымен аудару әдістерін сипаттау және жүйелеу;

– Абай метафораларының аудармадағы метафоралау трансформациясының түрін анықтау;

**Зерттеу нысаны**. Абай поэзиясындағы метафоралар мен олардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары.

**Зерттеу жұмысының пәні.** Абай өлеңдеріндегі метафоралардың орыс және ағылшын тілдердегі аудармаларда жасалу жолдары.

**Қойылған міндеттерді шешу үшін келесідей әдістер қолданылады:**

дереккөздерді жинау барысында жаппай іріктеу әдісі, Абай метафораларын семантикалық және мәнмәтіндік талдау; метафора түпнұсқасы мен аударманы салыстырмалы-салғастырмалы талдау;

**Зерттеу дереккөздері.** Абай Құнанбаевтың өлеңдері, М.Рамазанов, С.Сабатаев, Вс.Рождественский, Ю.Нейман, А.Штейнберг, М.Петровых, А.Арго, А.Гатов, Д.Бродский, Ю.Кузнецов, С.Липкин, М.Зенкевич, М.Дудин, Е.Курдаков, П.Карабан, К.Досжан, А.Жовтис, О.Румер, Б.Момышұлы, Л.Длигач, М.Зенкевич, М.Тарловский, С.Тілеубаев, Б.Каирбеков, М.Адибаев, Ә.Қодар, Э.Шехтман, Р.Маккайне, Том Боттинг аударған ақын өлеңдері.

**Зерттеу материалдары.** Абайдың 176 өлеңінен 523 дәстүрлі метафора мен 524 авторлық метафора жинақталды.

**Зерттеудің ғылыми жаңалығы.**

— Абай өлеңдеріндегі метафоралар дәстүрлі және авторлық түрлерге жіктелді, талданды, олардың аудармаларда берілу жолдары анықталды;

– алғаш рет Абай метафораларының қызметтері анықталды және олардың аудармада берілу ерекшеліктері көрсетілді;

– Абайдың авторлық метафораларының жасалу ерекшеліктері айқындалды;

— Вс.Рождественский, М.Петровых, Ю.Нейман, А.Штейнберг, А.Арго, А.Гатов, Д.Бродский, С.Тілеубаев, Б.Каирбеков, М.Адибаев, Ю.Кузнецов, Ә.Қодар, Т.Боттинг, Р.Маккайне сынды аудармашылардың Абай метафорасын аударудағы стильдік ерекшеліктері көрсетілді;

– Абай метафораларының орыс және ағылшын тілдеріне аударудың негізгі әдістері көрсетілді,

– алғаш рет Абай метафоралары метафоралық трансформация тұрғысынан қарастырылды және талданды.

**Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:**

– Метафора – поэтикалық жүйенің ең басты құрылымдық бірлігі болып табылатын Абай поэзиясының негізгі тропы және оның өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан орыс және ағылшын тіліне аударуда белгілі бір қиындықтар туындайды. Әсіресе, бұл жаңашылдығымен және бірегей семантикалық мағынасымен дараланатын Абайдың авторлық метафораларын аударуда байқалады.

– Абай метафораларының коннотативті және эстетикалық, сонымен бірге, философиялық, философиялық-эстетикалық, философиялық-экспрессивті, экспрессивті, символдық қызметтерді атқарады, олар ақын өлеңдерінде жүйелі және мәнмәтіндік мағынаға ие, осының барлығы аудармашыларға белгілі бір қиындықтар туғызады.

– Абайдың поэтикалық шығармаларындағы метафораның орыс тіліндегі түрлі аудармаларын салыстырмалы-салғастырмалы талдау кезінде М.Петровых, Ю.Нейман, А.Штейнберг, А.Арго, А.Гатов, Д.Бродский, М.Зенкевич, Вс.Рождественский, М.Адибаев секілді аудармашылардың метафораны теңеумен аудару, сөзбе-сөздік, метафораны дамыту әдісімен беру және т.б тәсілдерді қолданғандығы анықталды.

– Абай метафораларының орыс тіліндегі аудармалары, негізінен, мына трансформациялар арқылы жүзеге асқан: калькалау, нақтыландыру, жалпыландыру, мағыналық дамыту, өтеу (компенсация), түсіріп тастау, сөз қосу, экспликация, сөзбе-сөз аударма. Аталған аударма трансформация түрлері ағылшын тіліндегі аудармаларға да қатысты. Өзгешелігі: ағылшын тіліндегі тәржімаларда антонимдік аудармалар орын алған. Ал жалпыландыру (генерализация) мен өтеу (компенсация) кездеспейді.

– Ағылшын тілі аудармалары сатылы аударма, яғни ортадағы дәнекер тіл – орыс тілі арқылы жүзеге асады. Орыс тілі аудармасындағы кеткен қателік ағылшын тілінде де көрініс табады. Алайда ағылшын тілінің аудармашысы өлеңді орыс тіліндегі дайын аударма нұсқадан емес, жолма-жол аудармадан тәржімаласа, әрі аудармашы жан-жақты білімді болып,Абайдың негізгі ойын түсінсе, аударма барабар шығуы мүмкін.

– ақынның айтар ойын және метафораларды қолдану аясын дұрыс түсінбеу салдарынан, Абай метафоралары орыс, ағылшын тілдеріне аудару барысында кеткен кемшіліктер көп, мысалы метафораны түсінбеу салдарынан тек бір метафора емес, тұтас бір шумақ аудармада қалдырылып кетеді.

– Абай метафораларын аудармас бұрын мәтінді аудару алдындағы талдау жасаған жөн: ақын өлеңінің шығу тарихынан хабардар болу; ақын қолданысындағы метафораның түрін анықтау; метафораның семантикасы, этимологиясына мән беру және т.б.

**Зерттеудің теориялық маңыздылығы**. Аударма теориясы мен практикасы тұрғысынан зерттеу жасайтын бұл жұмыс барысында алынған ғылыми нәтижелер, алдымен Абайдың мағыналық поэтикалық новацияларын мен оның ассоциативті өрісін зерттеуде отандық әдебиеттанудағы троптардың поэтологиясына, метафораның аудармашылық интерпретациясын қарастыру поэтикалық аударма теориясына, поэтикалық жүйедегі функционалды маңызды элементтердің аудармада берілудің теоретикалық мәселелерін зерттеу аударматану, Абайтану, әдеби компаративистиканың дамуына үлкен үлес қосады.

**Зерттеудің практикалық маңыздылығы.** Зерттеу жұмысының нәтижелері аударматану бойынша оқулықтар, оқу құралдары, әдістемелік нұсқаулықтарды жазу кезінде, «аударматану», «Абайтану» т.б. арнайы курстарда өтілетін дәрістер мен семинар сабақтарында пайдалануға болады.

Зерттеу барысында алынған нәтижелер аударма теориясы мен практикасын оқыту саласында, Қазақстанның жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларының мазмұнына кіретін элективті аударма пәндерін қалыптастыру кезінде, аударматану мен аударма тәжірибесіндегі әдіснамалық жұмыстар үшін пайдаланылуы мүмкін.

**Зерттеудің жарияланымы мен мақұлдануы**. Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары бойынша отандық және шетелдік басылымдарда, халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда 14 ғылыми мақала жарияланды. Оның ішінде Скопус (Scopus) мәліметтер базасында 3 мақала, халықаралық конференцияларда 5 мақала, ҚР БҒБ Білім және Ғылым саласындағы қадағалау комитеті бекіткен тізімге енетін журналдарда 6 мақала жарияланды.

**Диссертацияның құрылымы.** Диссертация кіріспеден, анықтамадан, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертациялық жұмыстың көлемі – 180 бет.

**Кіріспеде** жұмыстың жалпы сипаттамасы беріледі, таңдалған тақырыптың өзектілігі негізделеді, диссертациялық зерттеудің пәні мен нысаны, мақсаты мен міндеттері, әдістері мен әдіснамасы белгіленеді, жұмыстың ғылыми жаңалығы, теориялық және практикалық маңыздылығы анықталады, қорғауға ұсынылатын ережелер тұжырымдалады, зерттеу нәтижелері бойынша жарияланымдар тізбеленеді.

«**Метафора поэтикалық категория және аударматану нысаны ретінде**» атты бірінші тарауда метафораның зерттелуі, метафораның поэзиядағы орны, метафораның жіктелімі мен қызметтері, аударматану ғылымында қолданылатын метафораны аударудың негізгі әдістері, барабарлық пен баламалылық мәселесі қаралады.

«**Мәтінді аудару алдындағы талдау және Абай поэзиясындағы метафоралардың ерекшелігі**» деген екінші тарауда Абай метафораларының

зерттеу тарихы, ақын қолданысындағы дәстүрлі және авторлық түрлері, поэзиясындағы метафоралардың қызметі қарастырылады.

«**Абай поэзиясындағы метафораның орыс, ағылшын тілдеріндегі аудармаларын салыстырмалы талдау**» атты үшінші тарауда ақын өлеңдерінің орыс тіліндегі алғашқы аудармалары**,** ақын өлеңдерін поэзиямен орыс тіліне аударған алғашқы аудармашы Вс.Рождественский жасаған аударма нұсқалар, 1981 жылы жарыққа шыққан ақын аудармалары мен Абайдың 37 өлеңі жинағындағы тәржімаларға талдау жасалады. Абай метафораларының орыс, ағылшын тілі аудармаларында берілу жолдары қарастырылады.

**Қорытындыда** зерттеу жұмысының нәтижелері мен тұжырымдалары беріледі.